

ezer nyomtatványt tartalmazó tanári könyvtárával. Legutóbbi értesülésem szerint több százezer könyvet, folyóiratot és aprókiadványt őriz, köztük a világtörténelmet feldolgozó korabeli kiadványok sorozatait, a tudományos társaságok kiadványait, mint például a Francia Tudományos Akadémia Közleményeit 114 kötetben, a Londoni Királyi Társaság Közleményeit 32, az Olasz Tudományos Akadémiáét 62, a Göttingeni Tudományos Társaság Közleményeit (1751—1811) 41, a Pétervári Akadémia Közleményeit (1726—1792) pedig 39 kötetben. Végtelen a sor... a kutatót és könyvba-

rátot egyaránt érdeklő „ínyencségek” sora...

Csakhogy...

Irigylem Fekete Sándort, mert a washingtoni Library of Congressről a Könyvtárosnak írt vallomása fölé odaírhatta: Láttam a holnapot. A Téka kölcsönzési és kutatási nehézségei nem ígérnek semmiféle holnapot.

Így hát meg kell elégednem a tegnappal...

Hovatovább itthon sem lesz másként — könyvörzésünk jelenünket is lekési, nemhogy (belátható időn belül) jövőt ígérő technikai felszereltségűvé fejlődjék.

A KÖNYVTÁROS KISLEXIKONA

Mi a McLuhanizmus?

A tudományos és a művészi alkotásról szóló kitűnő tanulmányában *Magyari Beck István* ezt írja: „Az alkotó ember, realizálva a természet lehetőségeit, egyszerűs mind saját lehetőségeit is realizálja. Teremtmenyei által teremti önmagát.” Az embernek ilyen „teremtmenyei” közé tartoznak azok az eszközök, technológiák, amelyek használatával kiterjeszti, térben és időben meghosszabbítja érzékelésének és ezen keresztül szellemi felfogó „műszereinek” működési lehetőségeit. S ezek az eszközök használatuk közben — sok esetben szinte alig észrevehetően vagy nem is tudatosított módon visszahatnak az emberre, alakítják és befolyásolják egész magatartását, gondolkodásmódját. *McLuhan* az emberi képességek kiterjesztésére szolgáló eszközöket, főként a tömegközlelési eszközöket, az úgynevezett kommunikációs médiumokat (médiákat) vizsgálta ilyen értelemben. Munkásságának az ad különös jelentőséget, hogy egyike volt azon gondolkodóknak, akik felhívták a figyelmet a tömegkommunikációs eszközök csaknem „felmérhetetlen”, jó és rossz értelemben vett társadalmi hatására, és észrevették, hogy a kommunikációs eszközök már legalább száz éve tartó „forradalma” elmozdulásokat, változásokat okoz a látás (olvasás) és a hallás (beszéd) útján felfogott és közvetített információk, észlelések viszonyában, arányában, egyéni feldolgozásában, megértésében.

Tartalmukat tekintve *McLuhan* vizsgálódásai elsősorban a kommunikációkutatáshoz kapcsolódnak; ha műveinek formai megoldását nézzük, azt találjuk, hogy mély rokonság fűzi őket a XX. század (főként avantgarde) irodalmi és művészeti törekvéseihez. Könyvei és a közreműködésével szerkesztett folyóiratok megjelenési formájukkal, felépítésükkel is illusztrálják a McLuhanizmus lényegbevágó mondanivalóját, a médiák kombinált használatát, egymásra hatását az olvasóban — nézőben — hallgatóban.

A McLuhanizmus és a kommunikációkutatás

A kommunikációs eszközök sajátosságainak problémakörére vonatkozó vizsgálatok terén *McLuhan* közvetlen elődje és mestere *Harold Adams Innis* volt, akinek egyik fő műve (*The bias of communication*) 1951-ben jelent meg. Ez sok olyan problémát elemez, amely körülbelül egy évtized múlva *McLuhan* nagy művében, a *Gutenberg-galaxisban* újra megjelenik továbbfejlesztve, más összefüggésekbe ágyazva.

Innis említett könyvének címében az angol „bias” szó elsősorban hajlamot, irányulást jelent, de ugyanakkor előítéletet, az egyenestől való elhajlást, elterelést, be-

folyásolást is. Innis ezeknek a jelentéseknek, fogalmaknak alapján úgy gondolta, hogy mindegyik kommunikációs eszköznek (például nyomtatott könyv, rádió, film) van valamiféle sajátos képessége, szervező ereje az ismeretek, információk térben és időben történő áramoltatása, terjesztése során. S ezeknek a sajátosságoknak felismerése és alkalmazása lehetőséget nyújt a társadalmi kommunikáció célravezető kialakításában, de egyúttal arra is, hogy torzító, szándékosan rossz irányba vezető (manipulatív) hatások érvényesüljenek az információk terjesztésében, a közvélemény alakításában.

Innis egyebek között abból a szempontból vizsgálta a kommunikációs médiumokat, hogy az ismeretek rögzítését, illetve szétsugárzását illetően milyen mértékben kötődnek a térhez (helyhez) és időhöz (időpontokhoz). Egyes médiumok az ismereteknek inkább térbeli, más médiumok inkább időbeli elterjesztését segítik elő. A tartós, nehezen szállítható eszközök elsősorban az időbeli, a fizikailag könnyű és jól szállítható eszközök főként a térbeli információközlésben, kommunikációban kapnak nagyobb szerepet. Ilyen megmondolás alapján Innis a nyomtatás termékeit (könyveket, dokumentumokat) a „térbelileg” szervezett médiumok közé sorolta. *Frank Hatt* mutatott rá arra, hogy a nyomtatott műveknek ez a „térhez” kapcsolódó „hajlama” nem kizárólagos, mert a nyomtatott szövegek fennmaradnak, tovább élnek hosszú korszakokon át, és a sokszorosított példányokon keresztül „szétszóródnak” a térben, vagyis egy időben több helyen jelen vannak. Ez a jelenlét, ez a tér-idő együttes teszi lehetővé, hogy egy szétszórt olvasóközönség egyidejűleg hivatkozhasson egy meghatározott szövegre, ha arra szükség van. A nyomtatott szövegnek ez a kombinált térbeli-időbeli szerepe nem kis mértékben járult hozzá a különféle szervezetek és „birodalmak” kialakulásához, aminek az írott kommunikációhoz, a nyomtatott szöveghez való viszonyát Innis mélyrehatóan vizsgálta. Ezek a vizsgálódások a McLuhanizmus alapvető forrásaikhoz tartoznak.

Innis kommunikációs kutatásaival kapcsolatban megemlíthjük még a szóbeli (orális, auditív) közlésmódról írott gondolatát: „A szóbeli érintkezésben serényen együttműködik és együtt verseng a szem, a fül, az agy, minden érzék és képesség — előcsalva, ösztönözve, kiegészítve egymást.” Valószínű, hogy jórészt az érzékelésnek, értelmi és érzelmi felfogásnak (appercepciónak), a kifejezés túlaradó elevenségének ez a szóbeliségben megmutatkozó gazdag harmóniája, ellentéteken át érvényesülő összjátéka készítette McLuhant arra, hogy megvizsgálja az orális és a tipográfiai közlésmód viszonyát, és feltárja az utóbbinak korlátait, egyoldalúságát. Ebben a törekvésében támogatta őt az a felismerése, hogy az elektromos-elektronikus kommunikációs médiumok elterjedésével megváltozóban van a nyomtatott szöveg, a könyv és az olvasás hatása és mértéke, és a közlési eszközök helyes használatában „új nyelvtanra, új grammatikára” van szükség. Ma már vitathatatlan tény, hogy ennek az új grammatikának kidolgozásában McLuhan úttörő szerepet játszott — még ha sokszor tévedett is.

A McLuhanizmus néhány irodalmi vonatkozása

Bár McLuhan kutatóintézményt vezetett, s egyetemeken adott elő, mégis inkább művész (irodalmár) volt, mint tudós. Ez abból is látszik, hogy az irodalom néhány nagy alakja, mindenekelőtt *James Joyce* döntő hatással volt rá. Az *Ulysses* és a *Finnegan's Wake* írójához hasonlóan rendkívül kedvelte és alkalmazta a nyelvi játékokat, szójátékokat, ezért szójáték-faragónak („punster”) is nevezték. Mind McLuhan, mind Joyce nyelvi „tréfái” általában tiltíve vannak sokértelmű jelentéssel (mondhatnánk: poliszemiával), ami egy meghatározott személy vagy általában az emberiség kulturális hagyományainak és jelenlegi helyzetének együttes megidézésére, érzékeltetésére alkalmas, és egyúttal „elővarázsolja” azt a kommunikációs környezetet, a médiumok valamilyen „együttállását” (konstellációját, konfigurációját), amelyben élünk és élünk — sokszor úgy elmerülve bennük, hogy szinte észre sem vesszük, hol vagyunk.

McLuhan stílusára jórészt a kollázs („összeragasztás”) és a montázs („összeillesz-

tés”) jellemző, ez is jelzi a modern irányzatokkal való rokonságát, a távoli és „idegen” asszociációk merész párosítását. Írásaiban gyakran találunk aforizmákat, jelmondatként használható megfogalmazásokat. Ezekben néha túlzásokba is esik, aminek következtében egyes szövegrészei a groteszk, sőt az abszurd „irodalom” benyomását keltik. Ezzel is magyarázható, hogy egyesek „kóklerek” tartották (amint erre *Zircz Péter* is utalt a McLuhan halála alkalmával a *Könyvtáros* 1981. évi márciusi számában írt cikkében). De McLuhan nem volt szemfényvesztő — legfeljebb hajlandóságot mutatott arra, hogy a bohóc (clown) szerepét is magára vegye. S ezt teljes tudatossággal tette (mint sok író és művész). Az *Ellenkörnyezet* (Counterblast) c. művében ezt írja: „Amikor a teljes ember egy szakterületre lép, bohóccá válik.” A specializáció korában a dolgok egészében részt venni, teljes emberségét megvalósítani kívánó ember a legtöbb esetben komikussá lesz (gondoljunk például Chaplinre). S tudjuk azt is, hogy a homo sapiens történetében mily sokszor bizonyult a bolondság bölcsességnek, és a bölcsesség bolondságnak. E tekintetben mind szemléletében, mind stílusában nagy hatással volt McLuhanra *Chesterton* is, aki ugyancsak mestere volt az élesen sarkított, paradox megfogalmazásoknak, az eszmék és események drámai ütköztetésének.

A mcluhanizmus és a médiák

McLuhan költői-művészi „vénájának” fontosságát hangsúlyozza egyik kitűnő méltatója, *D. T. Theall* is, amikor megállapítja, hogy McLuhan úgy tekinti az egész világot, mintha egy hatalmas „multi-média költemény” volna. A multi-média (több kommunikációs eszköz együttes jelenléte) eredetileg főként a reklámszakmában, az árupropagandában töltött be fontos szerepet, de ma már a tudományos ismeretterjesztő és a művészi-szórakoztató műsorokban is nagy jelentősége van, és önálló művészi és egyéb produkciók is épülnek rá. Gondoljunk azokra a fény- és hanghatásokra alapozott műsorokra, amelyek lézerfónia, lézerkoncert elnevezéssel váltak ismeretté, és újabban elég népszerűvé is. Az utóbbi időben például a TIT planetáriumában „galaktikus lézerkoncerteket” mutatnak be. Nyilvánvaló, hogy ez már egészen más, mint a Gutenberg-galaxis, és nem állíthatjuk, hogy ismeretek-élmények közvetítésére kevésbé alkalmas, mint a nyomtatott dokumentumok.

Meglepő egyébként, hogy a könyvtártudományi szakirodalom milyen mostohán foglalkozott a mcluhanizmus és a médiák problémakörével. Kivétel *Sam Neill* alapos és végig tárgyilagos érvelésű tanulmánya, amely a *Library Quarterly*-ben jelent meg, s máig az egyik legjobb értelmezése-bemutatása a mcluhanizmusnak. Egyik fő gondolata, hogy McLuhan nem a könyvek ellensége — ellenkezőleg: éppen azon fáradozott, hogy megmentse a könyvet, az olvasást a kommunikációs eszközök átrendeződésének folyamatában, rámutatva azokra a funkciókra, amelyeket egyedül vagy főként a könyv és az olvasás tölthet be.

A mcluhanizmus és a „montázs-kultúra”

Az általános művelődés, a kultúra jövője szempontjából sokan veszélyesnek, aggasztónak látják a mcluhanizmusban felszínre törő gondolatokat. Erre — kissé ironikusan — idézhetnénk válaszul *Oscar Wilde*-nak azt a paradoxonát, hogy „csakis a veszélyes elméleteknek van igazán intellektuális értékük”. Az ilyen kihívó, meggyökeresedett doktrínákon („tantételeken”) átgázoló gondolatoknak van igazán felrázó hatásuk. Igaza van a *Times Literary Supplement* egyik kritikusanak, aki azt mondta, hogy a Gutenberg-galaxis „apokaliptikus” hatású mű, amelyet a XX. század „Einstein utáni mitológiáinak” sorában minden történetírónak figyelembe kell majd vennie.

McLuhant nem illetheti ugyan az a vád, hogy a könyvet és az olvasást ki akarta volna „iktatni” a kultúra alapvető kommunikációs eszközei közül, de a mcluhanizmus mint gondolatrendszer mindenesetre hangsúlyozza, hogy a könyv-műveltség, az

olvasó ember „monopolszerepe” nagymértékben csökkent, talán meg is szűnt. (Ennek átgondolására ösztönözhetnek azok a cikkek, hozzászólások, amelyek a közelmúltban az *Élet és Irodalomban* jelentek meg a *lesznek-e olvasóink?* problémakörben.)

Komoly gondolkodók, kritikusok részéről is felmerülnek aggályok. *Mátrai László* az IFLA 1972-es budapesti közgyűlésén, majd a XV. filozófiai világtalálkozón és a könyvnyomtatás 500. évfordulója alkalmával a Magyar Tudományos Akadémián tartott emlékülésen foglalkozott az információrobbanás és a McLuhanizmus kulturális következményeivel. Hangsúlyozta, hogy „az információrobbanás negatív irányban változtathatja meg a gondolkodó ember, a homo sapiens, az emberi nem arculatát... Felrémlik előttünk a nem olvasó ember ijesztő alakja.”

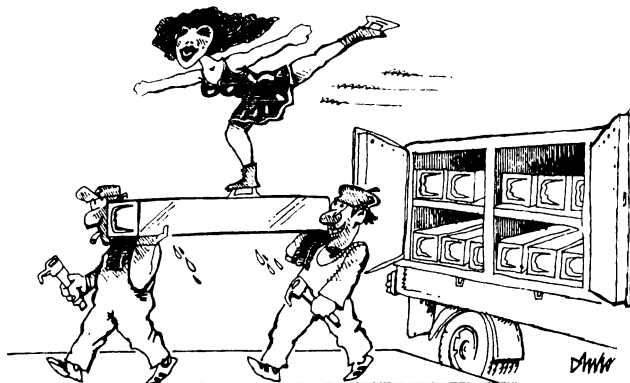
George Steiner, a nemzetközi hírvéleménykritikus McLuhanról szólva egyebek között ezeket írja: „Olvasóit egy állandóan nyugtalanító probléma elé állítja: egyáltalában olvassanak-e még.” És kritikáját ezzel zárja: „Lehet, hogy McLuhan prédikációit a közeljövőben elvetik, mint kaotikusokat és önellentmondókat. De a visszautasításnak ez a folyamata bizonyos új felismeréseket teremt. Ez, és nem a merev meghatározottság akadémikus kánonja vall jelentős műre.”

Úgy gondoljuk, hogy a McLuhanizmus multi-média („kaotikus”) költeménye kedvező hatással van arra a kreatív jellegű művelődési folyamatra, amit *Szentkuthy Miklós* (Joyce Ulyssesének új fordítása kapcsán) montázzskultúrának, montázzscivilizációnak nevez. S ennek a folyamatnak talán az lesz az eredménye, hogy az emberi elme a médiák által „zűrzavarosan” közvetített ismeretekből, információkból megteremtse az ismeretszerzés és gondolkodás újfajta szintézisét, és ennek alapján egy ma még ismeretlen szerző nagy művet (vagyis nagy könyvet!) fog írni — mert az írás mindenekelőtt a szintézis kommunikációs médiuma.

Györe Pál

IRODALOM

- McLuhan, M.*: The Gutenberg Galaxy. The making of typographic man. London — Toronto, 1962. Routledge and Kegan Paul
- McLuhan, M.*: Understanding media: the extensions of man. New York — London, 1964. McGraw Hill
- Györe Pál*: Az üzenet médiumai és a médiumok üzenete. Valami a McLuhanizmusról. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 1973. 11—12. sz.
- Horváth J. Benő*: A McLuhan módszer. = Új Symposion, 1981. június
- Mátrai László*: A kultúra történetisége. Válogatott tanulmányok és cikkek. Bp. 1977. Gondolat. (Az információrobbanás néhány kulturális következménye: 150—154. l. Hagyomány és újítás; olvasás egy változó országban: 237—245. l.)
- Neill, S.*: Books and Marshall McLuhan = The Library Quarterly, 1971. 4. sz.
- Steiner, G.*: Egyre távolabb a szótól. Tanulmányok és cikkek. Bp. é. n. Gondolat. /Modern Könyvtár 183./ (Marshall McLuhan olvasásakor. 246—251. l.)
- Theall, D. F.*: The medium is the rearview mirror. Understanding McLuhan. Montreal — London, 1971. McGill-Queens University Press
- Várady Tibor*: McLuhanizmus. = Új Symposion, 1971. július
- Vekerdi László*: Befejezetlen jelen. Bp. 1971. Magvető. /Elvek és utak/. — Véleményünk szerint az 516—526. oldalakon között *McLuhan „ellenszere”* című tanulmány a legjobb magyar nyelvű interpretációja a McLuhanizmusnak

Kevés a jégpálya